

УДК 811.112.2 '42

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАБОРОНИ ЯК ЗАПЕРЕЧНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Ольга Крайник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
e-mail: olakraunik@i.ua*

Розглянуто мовленнєву дію заборони як вербальну реакцію мовця на попередню мовленнєву дію слухача. Заборону виражають за допомогою перформативних дієслів, експліцитних та імпліцитних мовних засобів.

Ключові слова: заперечення, мовленнєва дія, заборона, директив, пряме і непряме здійснення заборони.

Поняття заперечення є складним і багатоплановим, адже воно характерне не тільки для лінгвістики, а й для інших наук. Однією з перших заперечення почала досліджувати філософія, яка дискутувала, зокрема, питання негативних суджень і негативних понять, існування негативного стану речей. Логіка, для якої заперечення – це логічна операція, в результаті якої замість судження А маємо судження не-А, чи навпаки, займалася насамперед проблемою істинності чи хибності суджень. Логічне заперечення можна мовно описати *es ist nicht der Fall / es ist nicht wahr / es trifft nicht zu, dass p*.

Дослідження заперечення як лінгвального явища започаткував О. Єсперсен своєю працею “Negation in English and other Languages” (1917), в якій заперечення розглянуто передусім як синтаксична категорія. Дослідження з урахуванням комунікативно-прагматичного аспекту заперечення, серед яких потрібно назвати З. Шмідта (1973), М. Зеннекампа (1979), В. Гайнеманна (1983), виходять на перший план у 70-х роках ХХ ст. Однією з перших праць з семантики і прагматики заперечення вважають статтю “Zur Bedeutung der negativen Sätze” О. Гайдольфа (1967/1979), який вводить поняття сфери дії заперечення [3, с. 90]. Сфера дії заперечення залежить від додаткової інформації з контексту, тобто з комунікативної ситуації.

Системне висвітлення мовленнєвих дій Дж. Серлем [10; 11] слугувало поштовхом для активізації сучасних досліджень різнопланових мовленнєвих дій [1, с. 2]. Проблему інтеракційно зорієнтованих мовленнєвих дій розробляв Д. Вундерліх, який поділяв їх на ініціативні та реактивні [14, с. 20]. *Ми виходимо з того, що заперечна мовленнєва дія є завжди реакцією на попереднє висловлювання чи дію за допомогою експліцитних або імпліцитних мовних засобів; її метою є припинення дії слухача.*

Мета нашої розвідки – виокремити і систематизувати заперечні мовленнєві дії. Об'єкт дослідження – мовленнєва дія заборони, а предмет – засоби вираження заборони як мовленнєвої дії заперечення.

Для досягнення зазначеної мети було сформульовано такі завдання:

- 1) визначення заборони як заперечної мовленнєвої дії;
- 2) класифікація підвидів заборони на матеріалі зібраних прикладів;
- 3) аналіз засобів вираження заборони як мовленнєвої дії заперечення.

Заборонаю (*Verbieten*) вважаємо мовленнєву дію, яка блокує попередню (мовленнєву) дію слухача. Вона включає конфлікт позицій, оскільки дії одного з учасників спілкування суперечать намірам іншого. Крім того, мовний намір мовця спрямований безпосередньо на припинення дії слухача, мовцю лише вторинно йдеться про прямий вплив на позицію слухача. Наприклад:

- (1) *Ich bin nur auf einen Augenblick vorbeigekommen und muss wieder zurück. – Zurück? Aber Ernst! Kommt gar nicht in Frage!* [6, с. 30].

Заборона, як і будь-яка інша мовленнєва дія, має певне мовне втілення, свій спектр лексичних та граматичних можливостей. Мовні засоби реалізації заборони містять інформацію про характер мовця, про комунікативний портрет слухача, про умови перебігу мовної взаємодії. Матеріалом для дослідження мовних засобів заборони слугують 500 текстових фрагментів сучасної німецької літератури загальним обсягом близько 2 500 сторінок. У результаті виявлено, що мовленнєва дія заборони – це вербальна реакція мовця на (мовленнєву) дію слухача, яку він здійснює або має намір здійснити за допомогою перформативних дієслів, експліцитних чи імпліцитних мовних засобів:

а) перформативна заборона (мовленнєвої) дії за допомогою дієслова *verbieten* (15 %):

- (2) *Meine Frau ist hier! Lassen Sie mich 'rein! – Verboten! Der nächste Keller ist auf der anderen Seite.* [6, с. 170];

б) пряма і непряма експліцитна заборона (мовленнєвої) дії за допомогою заперечних слів *nicht, nichts, nie, niemals, niemand, nirgends, nirgendwo, kein-* (-e, -er, -es), *nirgendwohin, nirgendwoher, keinesfalls, keineswegs, nein, weder – noch* (79 %):

- (3) *Vielleicht können wir es ja auch später machen, wenn wir – Nein! Nicht jetzt und nicht später, sondern überhaupt nicht.* [2, с. 207];
- (4) *Eric, was soll denn das? – Wecken Sie ihn nicht auf, er muß doch schlafen.* [8, с. 37];
- (5) *Geh weg, Gabrielle, ich muss mit ihr reden! – Du hast genug geredet. Du redest mit niemandem mehr.* [9, с. 366].

Мовним засобам вираження прямої експліцитної заборони притаманна висока ступінь категоричності, емоційне забарвлення, адже вони містять оцінку дій адресата, зазвичай, негативну. Забороняючи слухачу виконувати певні дії, мовець негативно їх оцінює, передбачаючи, відповідно, що критиковану дію слухач більше не повторить. Напр.:

- (6) *Vielleicht kann man sie essen. – Versuch es nicht. Wenn sie fehlen, kriegen wir eine Woche lang nichts zu essen.* [5, с. 216].

Непряме здійснення заборони зменшує її іллокутивну дію, і тоді її часто можна трактувати як пораду, прохання, рекомендацію:

- (7) *Wissen Sie, daß die Künzel früher auch mal zu den Terroristen gehört haben soll? Frau Thieme von Personalreferat hat es mir erzählt. – Nehmen Sie es mir nicht übel; Frau Novak, aber als Vorsitzender des Disziplinausschusses darf ich so etwas einfach nicht wissen. Denn wenn ich es weiß, muß ich eine Untersuchung einleiten.* [9, с. 34];

- (8) *Andreas war aufgestanden: Ich glaube, ich sollte... – Bitte keinen allgemeinen Aufbruch!* [7, с. 42].

Виявлено такі засоби вираження експліцитної заборони:

Конструкція “erlauben + nicht / kein”:

- (9) *Komm, trinken wir lieber etwas! – Trinken ist hier nicht erlaubt, sonst wird man bestraft.*

Наказові заперечні конструкції (прогібітивні):

- (10) *Niemand außer mir. Und der Protokolantin. – Sagen Sie mir nicht, wer er ist. Ich will es nicht wissen* [9, с. 244];

- (11) *Marco packte Andreas Arm: Wir werden nicht zulassen, dass du und seine Schwester ihn einsperren. ... Der Kampf geht weiter, und Jörg wird den Platz einnehmen, der ihm zusteht! – Fassen Sie mich nicht an!* [7, с. 46].

“Nicht / kein” з модальним дієсловом:

- (12) *Wissen Sie, wer das letzte Mitglied war, das die Akademie ausgeschlossen hat? Der Physiker Goldstein. Ich befinde mich also in guter Gesellschaft. – So dürfen Sie das nicht sehen* [9, с. 364];

- (13) *Für privates Glück werde ich in nächster Zeit nicht viel Zeit haben. – O, Liebster; zwischen deinem privaten und deinem beruflichen Glück darf es aber keine Schranken geben, sonst machst du dich kleiner, als du bist!* [4, с. 58];

в) імпліцитна заборона мовленнєвої дії за допомогою імпліцитних засобів: інтонації, наголосу, порядку слів, контексту, пропозиційного змісту, часток (8 %):

- (14) *Der Ober kam und schenkte ihr nach. Und Leonard sagte an ihrer Stelle “Danke”, was wohl heißen sollte: Nicht ein weiteres Mal* [9, с. 59];

- (15) *Ich weiß nur zu gut, was dich beeindruckt. – Schluss jetzt! Du gehst jetzt* [13, с. 275];

- (16) *Komm! – Marco schlug mit der Hand auf den Tisch: Seid ihr verrückt? Ihr wollt Jörgs Leben kaputtmachen?* [7, с. 171].

Формування, розвиток, результат заборони залежить від учасників спілкування. Мовець володіє правом забороняти. Це можуть бути вчителі, керівники, батьки, лікарі тощо. Причини заборони мовець не завжди уточнює. Нерівнозначність статусних ролей комунікантів характеризує комунікативну ситуацію заборони як асиметричну. Наприклад:

- (17) *Sarah, ich muss dir etwas sagen. – Du lässt sie gefälligst mit deinen schmutzigen Geschichten in Ruhe!* [9, с. 332];

- (18) *...ihre Energie... – Herr Hackmann, ich entziehe Ihnen das Wort. Bitte gehen Sie an Ihren Platz zurück* [9, с. 376];

У забороні важливі різні чинники: інтонація, граматична форма та її семантика, контекст і ситуація спілкування. Існують різні ступені інтенсивності заборони: від категоричного висловлення до м’якої поради, сформульованої у вигляді прохання:

- (19) *Ich werde hier reden, mein Lieber! – Du solltest vielleicht abwarten mit deiner Rede, Genosse Bummert!* [12, с. 230].

Категоричність заборони залежить, зокрема, від того, чи дія, яку забороняють, вже відбулася, чи тільки відбудеться:

- (20) *...Einen einzigen Krug habe ich an die Wand geschmissen, und der hatte sowieso schon einen Sprung! – Aber es war mein Krug, verstehst du? Und überhaupt hast du kein Recht zu so was!* [2, с. 18].

У повсякденному спілкуванні заборона може переходити в погрозу, застереження:

(21) *Ich muss es ihr sagen, sonst erfährt sie es durch die Zeitungen. – Ich lass' das nicht zu, dass du das Mädchen auch noch kaputtmachst. Hörst du – das lasse ich nicht zu!* [9, с. 332].

Заборону ми розглядаємо як директивну мовленнєву дію, яку реалізують за допомогою спонукальних конструкцій і яка має за мету чинення тиску на слухача, схилення його до певних дій. Заборона належить до тих директивів, які наділяють слухача можливістю самому структурувати свою дію (рецепти, наприклад, не дають такої можливості, а регламентують дію мовця самі). Заборонні висловлювання фокусуються власне на змісті заборони або на особі слухача, що сприяє їхній інтенсифікації. Водночас мовець сам відповідає за припинення дії слухачем.

Беручи до уваги особливості вираження мовленнєвої дії заборони, умови для її здійснення можна систематизувати так:

Наявність сприятливих обставини для контакту: немає труднощів з розумінням мови, артикуляційних вад, глухоти, ненормальності, впливу шкідливих чинників тощо.

Мовець висловлює, що *p*.

Оскільки мовець висловлює, що *p*, він предикуює майбутню дію Д слухача;

Мовець перебуває на вищому соціальному рівні, ніж слухач;

Мовець припускає, що слухач може зробити Д;

Слухач може зробити Д;

Мовець вважає кращим для себе, якщо слухач виконає Д, ніж коли слухач не виконає Д;

Для мовця не є очевидним, що слухач виконає Д;

Для слухача є невідомим, чи він надалі виконає Д;

Мовець бажає, щоб слухач виконав Д, і мовець має намір довести, що здійснення слухачем Д краще для інтересів мовця;

В інтересах мовця, коли слухач виконає Д;

Мовець дає зрозуміти слухачу, що в інтересах мовця, коли слухач виконає Д;

Мовець намагається, щоб слухач виконав Д;

Мовець виходить з того, що своїм висловлюванням він дає слухачеві зрозуміти, що умови 4 і 5 виконуються і що слухач це розуміє;

Для слухача висловлювання мовця є свідченням того, що дія Д в інтересах мовця.

Отже, заборона належить до заперечних мовленнєвих дій і є завжди реакцією на попередню (мовленнєву) дію. Мовні засоби вираження заборони мають певні комунікативно-прагматичні особливості. Заборона містить конфлікт позицій учасників спілкування, належить до класу директивів, характеризується асиметричністю у відношенні мовця і слухача, прагненням змінити дії слухача.

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ЛНУ, 2003. – 235 с. 2. Ende M. Momo / M. Ende. – Stuttgart : Tienemann Verlag, 1973. – 268 S. 3. Heidolph K. E. Zur Bedeutung der negativen Sätze / M. Bierwisch, K. E. Heidolph. Progress in linguistics. – Den Haag : Mouton, 1970. – S. 86 – 101. 4. Jelinek E. Theaterstücke / E. Jelinek. – Reibek bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1992. – 284 S. 5. Remarque E.M. Der Funke Leben / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main, Berlin : Ullstein, 1986. – 238 S. 6. Remarque E. M. Zeit zu leben und Zeit zu sterben / E.M. Remarque. – Frankfurt am Main, Berlin : Ullstein, 1987. – 238 S. 7. Schlink B. Das Wochenende / B. Schlink. – Zürich : Diogenes Verlag, 2008. – 225 S. 8. Schulze I. Simple Storys /

I. Schulze. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000. – 313 S. 9. Schwanitz D. Der Campus / D. Schwanitz. – Frankfurt am Main : Goldmann Verlag, 1995. – 382 S. 10. Searle J. R. Ausdruck und Bedeutung : Untersuchungen zur Sprechakttheorie / J. R. Searle. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. – 212 S. 11. Searle J. R. Sprechakte: Ein sprachphilosophischer Essay / J. R. Searle. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1971. – 305 S. 12. Strittmatter E. Ole Bienkopp / E. Strittmatter. – Berlin : Aufbau Verlag, 1973. – 427 S. 13. Wellershoff D. Der Liebeswunsch / D. Wellershoff. – München : btb- Verlag, 2002. – 335 S. 14. Wunderlich D. in Kohnen T. Zurückweisungen in Diskussionen: die Konzeption einer Sprechhandlungstheorie als Basis einer empirisch orientierten Konversationsanalyse / T. Kohnen. – Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris : Lang, 1987. – 291 S.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЗАПРЕТА КАК ОТРИЦАТЕЛЬНОГО РЕЧЕВОГО ДЕЙСТВИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

Ольга Крайник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000;
e-mail: olakraynyk@i.ua*

Рассмотрено речевое действие запрета как вербальной реакции говорящего на предыдущее речевое действие слушающего. Запрет осуществляется с помощью перформативных глаголов, эксплицитных и имплицитных языковых средств.

Ключевые слова: отрицание, речевое действие, запрет, директив, прямое и не прямое осуществление запрета.

MEANS OF EXPRESSION OF PROHIBITION AS A NEGATIVE SPEECH ACT (ON THE MATERIAL OF GERMAN)

Olha Kraynyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: olakraynyk@i.ua*

The article deals with the speech act of prohibition as a speaker's verbal reaction to the previous speech act of a listener. The prohibition is realized with the help of performative verbs as well as explicit and implicit means.

Keywords: negation, speech act, prohibition, directive, direct and indirect realization of prohibition.